

כתיבת אותיות וקודים בשבת בתנאי צבא

ראשי פרקים

- א. בעית התרשומת החיונית בשבת
- ב. הצעה לרישומים סטנדרטיים: סימונים בטבלאות
- ג. היש איסור תורה בכתיבה אות אחת?
- ד. "כתב אות אחת והשלימה לספר"
- ה. "כתב אות אחת נוטריקון"
- ו. "והן נהגין זה עם זה"
1. "נהגין" אין פירושו משמעות
2. מחלוקת רש"י ורמב"ם בקריבת אותיות
3. אותיות "מכוונות ותואמות"
- ז. תוים ומספרים שאינם אותיות
1. חיוב תוים מצד רושם
2. רשום תוים שאינם מצטרפים
3. בונה לצירוף התוים
- ח. סימון ע"י נקבים
- ט. סיכום



א. בעית התרשומת החיונית בשבת

כתיבה בשבת במקומות חיוניים - כגון צבא, משטרה, בתי חולים וכיו"ב - הינה בעיה קשה ביותר, שכן הכל מבינים כי במערכת מודרנית חייבים לנהל תרשומות. מאידך ברי לכל כי לא כל הרישומים נכנסים לגדר פיקוח נפש ופעמים רבות הסיבה העיקרית היא הוראות שיגרה ונוהלי תקן.

כתיבות רבות ומגוונות נהוגות בצבא, בכל אתר ואתר ובכל רמת יחידה. כל תזוזה נרשמת, כל דיווח מסומן, כל שידור נהפך למסמך כתוב, כל אירוע בתצפית מועלה ע"ג הכתב, ולכל אלו יש להוסיף בקורות שונות ורישומים של דרגים ממונים המיועדים לוודא כי אכן הכל נרשם ומבוצע כהלכה,

הכל מסכימים כי יש למצוא דרכים לצמצם את חילול השבת הן מבחינת כמות הכתיבה ובעיקר מבחינת חומרתה, דהיינו כתיבה בדרגת דרבנן בלבד, ואם אפשר גם בשינוי וכל כיו"ב. כשם שאת החלה ביוהכ"פ מאכילין "הקל הקל תחילה" כך שומה עלינו למצוא שיטות עבודה הקלות יותר מבחינה הלכתית.

ב. הצעה לרישומים סטנדרטיים: סימונים בטבלאות

מסתבר כי בתחומים רבים הרישומים חוזרים על עצמם. וריאציות התרשומת הינן מועטות יחסית וניתן להכין מראש קודים או "אותיות פותחות" שירמזו על מידע קבוע וידוע.

בתצפיות, למשל, ניתן להגדיר אירועים קבועים. על אחת כמה וכמה שדיווחים על יציאת סויר, סיום סויר, דיווח על מיקום כח כלשהו, הגעה ליעד, דיווח על ביצוע וכיו"ב - כל אלו הינן בסגנון קבוע ובדרך כלל משתמשים במילת קוד כמו "אבטיח" או "בננה", "עגבניה" או "מלפפון", בתוספת ציון מקום ושעה.

עלה בדעתי כי ניתן - אפי' בתנאי שדה - לארגן טבלה שבה מסומנים בשני הצירים הזמן והמקום. השעות יודפסו בראש העמוד במירווחים של רבע שעה ובטור הימני מלמעלה למטה כל תצפיתן או איש קשר, סמל מפקדה או יומנאי ירשמו מערב שבת את המקומות שבגזרה או הכוחות הפועלים בשטח וכיו"ב. **בשבת עצמה ייעשה סימן באות אחת בלבד או בתו גרפי שימשש כקוד** (כמו %, ו, 0, / או פשוט נקודה וכד') לאירוע המסוים. במקום "אבטיח" יכתב במשבצת המתאימה - מול השעה והמקום - "א" במקום "מלפפון" "מ" או תו גרפי כלשהו. **ברור כי מדי דרבנן לא יצאנו וכל דיונונו במאמר דלהלן הוא לאיסור דאורייתא בלבד.**

בשירות כרב צבאי בקו גבול מסוים ערכתי ניסוי בשטח במשך מספר שבתות וביניהן חג השבועות תשמ"ה, ורצ"ב הטבלאות כפי שנרשם וסומן בהן.

אם השיטה אכן באה בחשבון מבחינה הלכתית - דהיינו שיצאנו עי"כ מידי איסור דאורייתא- נראה כי ניתן בקלות לשכללה ולהפכה לתקנית עי"י פיתוח טבלה רב תכליתית, כלל צהלית.

ג. היש איסור תורה בכתיבה אות אחת?

ביומא עג ע"ב נחלקו באוכל חצי שיעור איסורין "רבי יוחנן אמר אסור מן התורה, ריש לקיש אמר מותר מן התורה (ואסור מדרבנן)", והלכה כרבי יוחנן (רמב"ם מאכ"א פ"ג ה"ו ופ"ז הט"ז ופ"ד ה"ב).

האחרונים דנו האם דין זה אמור גם באיסורים שאינם מאכלות אסורות. ראה בהרחבה בשו"ת חכ"צ סי' פו, במל"מ פ"ח משבת ה"א, במנ"ח מוסך השבת ובאחרונים, וסיכום הדברים באנצ'י תלמודית "חצי שיעור" פרק ג'.

לכאורה חצי שיעור במלאכות שבת - האם אסור מה"ת - תליא בדיון זה, אך הפרמ"ג בפתיחתו הכוללת להל' שבת חידש דגם לשיטת החכ"צ המקיל באיסורין שאינן של אכילה אעפ"כ באיסור שבת אסרינן מה"ת דכתיב "לא תעשה כל מלאכה - במלת כל משמע אפי' כל דהוא".

מאידך ידועה שיטת המגן אבות (ד"ה והמיסד) שחילק בין המלאכות, וס"ל דאלו שנזכר שיעורן במשנה פ' ז דשבת ("העושה שני נירין והאורג שני חוטיין והפוצע ב' חוטיין ... והתופר שתי תפירות ... **הכותב שתי אותיות**") בהן אין זה חצי שיעור אלא חצי מלאכה ושרי מה"ת.

ובאבנ"ז או"ח ר"א ו' קילסו למגן אבות "והיטיב אשר דיבר". ובסי' קפז' אות ח' הוכיח כן מהט"ז ש"מ סק"ג דמשמע מיניה דהכותב שני חצאי אותיות בדף אחד ושני חצאים בדף שני חייב שאין מחוסר אלא קריבה בעלמא ודינו שוה לכותב אות אחת בדף זה ואות שניה בדף אחר. ואם איתא דאות אחת אסורה מה"ת מה דמיון הוא זה, ושאינו כותב אות אחת בכל דף - דעביד איסור תורה - מכותב פעמיים חצאי אותיות דלא מידי עביד בכל חלק. "אלא ודאי גם אות לא הוי מלאכה כלל".

אכן בביה"ל ריש סי' שמי' לענין גזירת שתי שערות ס"ל דהסכמת האחרונים דגם לענין שבת ח"ש אסור מה"ת, ובתוך דבריו מזכיר גם כותב אות אחת ולא חילק בין

המלאכות כמגן אבות. ועיי"ש דהקשה ממתני' (קד ע"ב) דכותב ב' אותיות ואין נהגין זה עם זה דפטור, ומשמע דאסור רק מדרבנן, כדאמרינן בדף ג' ע"א דכל פטורי דשבת פטור אבל אסור ופירש"י דאסור מדבריהם לכתחילה, ותיפו"ל דכתב אות אחת ויאסור מה"ת. ונדחק לתרץ בביה"ל דכוונת רש"י דפטור ואסור לפחות מדבריהם, אך יש פטור ואסור מה"ת.

אכן אם נחלק כנ"ל בין מלאכת כותב לשאר מלאכות א"ש דכותב אות אחת פטור מדאורייתא. וכמו כן עיי"ש בביה"ל דהקשה מרבינו ירוחם שכללא כייל דחצי שיעור אסור מה"ת במלאכות שבת ואעפ"כ לענין כותב אות אחת ס"ל דפטור? אכן לאור החילוק הנ"ל א"ש.

וראה ברמב"ם פ"א ה"ט "הכותב אות אחת גדולה כשתים פטור" והרי כללא כייל הרמב"ם (פ"א ה"ג) דלשון "פטור" איסורו מדברי סופרים ולא מה"ת.

שו"מ שהאריך בנושא זה הרב בנימין זילבר (תלמיד החזו"א) בספרו מקור הלכה על שבת בסי' ג', ד', ה', י' ומצדד בתוקף כמגן אבות דאות אחת נחשבת חצי מלאכה ולא חצי שיעור ופטור מה"ת. ובסי' ג' שם תירץ קו' הביה"ל על רש"י ור' ירוחם כנ"ל.

שו"ר שמביאים תוספתא ביצה פ"ד ב' "האורג חוט אחד ... והכותב אות אחת ... בשבת חייב חטאת - דברי ר"א, וחכ"א אינו אלא משום שבות", וזו ראייה חזקה למגן אבות.

מאידך המאירי בחי' לשבת דף ג' ע"ב נקט בפשיטות בתוך דבריו דכותב אות אחת חייב מה"ת. אף במקור הלכה (סי' י' ד') דחה ראייה זו "דהמעין במאירי יראה שלא דיבר כלל מחצי שיעור אם אסור מה"ת אלא מדין יש ידיעה לח"ש" (והיינו שכתב אות שניה וביניהן נודע לו איסור שבת).

סיום דבריו שם (סי' י' אות ד' סק"ט) "העיקר הוא דאינו דרבנן. וראיתי בשדי חמד דמביא כן בשם ספר דברי מרדכי דהוכיח זה בראיות מוכיחות. ולדעתי התוספתא המפורשת הוא המכריע יותר מהרבה ראיות. וגם ריהטא דסוגיא הכי הוא כאשר נתבאר. אף שאמרו ששערי תשובה לא ננעלו, מוטב שיהיה קשה לנו על המשנה ברורה ממה שיהיה קשה לנו מהתוספתא ועוד מקומות", וראה גם באבן האזל שבת פ"א ה"ג "דלענין מלאכת שבת לא שייך איסור מה"ת אף משום חזי לאצטרופי **דפחות משיעור אין חשבות מלאכה כלל**".

מאידך בשו"ע הרב (ש"מ ס"ד) נקט בפשיטות דהכותב אות אחת אסור מה"ת.

סוף דבר: מחלוקת גדולה היא באחרונים - ונסתייעו מהראשונים - אם במלאכות שבת חצי שיעור אסור מה"ת. במיוחד יש פנים להקל במלאכת כתיבה שנתפרש שיעורה במשנה והכותב אות אחת אינו פועל אלא חצי מלאכה, ולא חצי בשיעור הכמות.

בפרט יש טעם לדבר לאור מה שיתבאר **להלן שעיקר הגדרת הכתיבה היא צירוף שני האלמנטים יחדו ו"הם נהגין זה עם זה"**. משמעות זו פירושה שצירוף השנים הוא עצם המלאכה והכותב אות אחת לאו כלום הוא מדאורייתא.

הלכה למעשה אין בידינו להכריע והמקיל והמחמיר יש להם על מה שיסמוכו. (וראה עוד להלן בקשר לרושם תו אחד שאיננו אות).

ד. "כתב אות אחת והשלימה לספר"

שמה תאמר דנד"ד דמיא למשלים אות אחת לטקסט כתוב ועומד ושנינו בשבת קד ע"ב: "תנא כתב אות אחת והשלימה לספר, ארג חוט אחד והשלימו לבגד חייב ... להשלים שאני". וא"כ שמה בנדוננו המסמן אות בטבלה כמוהו כ"משלים את הספר".

ברם נ"ל פשוט דאין כל שייכות להאי דינא, דהנה רש"י על אתר צמצם את הענין לכותב "אות אחרונה מכד' ספרים", ובמנ"ח (מוסד השבת, כותב) הסבירו דדוקא בכתבי הקודש שאותיותיהם מכוונות ומדוקדקות וההשלמה מהוה תיקון גדול ומעין "אחשביה" אך בסתם "ספרי הדיוט דמוסיפין וגורעין לא שייך השלמה".

ועיין במאירי שדחה את המפרשים דס"ל דחיובו משום מכה בפטיש ולא משום כותב, וכ"מ ברמב"ם פ"א משבת ה"ט דחיובו משום כותב, אלא דהרמב"ם לא ציין דדוקא ס"ת או כד' ספרים, ובמנ"ח נוטה לומר דפליג ארש"י. אך בספר דברי יחזקאל (סי' ד' יב') ס"ל דגם לרמב"ם דוקא בס"ת.

מ"מ לא מצינו מאן דס"ל דהמשלים אות אחרונה במכתב או במשפט וכיו"ב דיתחייב, לא משום כותב ולא משום מכה בפטיש. וכ"כ להדיא במשנ"ב ש"מ סקכ"ב אות ד', דפטור מה"ת בכה"ג.

פשוט וברור איפוא דנד"ד לא שייטא כלל בהאי דינא דהשלמת ספר ע"י אות אחת, ואינה צריכה לפנים.

ה. "כתב אות אחת נוטריקון"

עוד יש לעיין בנד"ד שהאות הנכתבת היא בדרך כלל אות ראשונה ממלה, ומהוה "ראש תיבה", והכל מבינים ממנה את המלה השלימה ומה הדין בכה"ג מדאורייתא.

שנינו במחנ"י (ק"ד ע"ב) "כתב אות אחת נוטריקון רבי יהושע בן כתירא מחייב וחכמים פוטריין". וברש"י: "כתב אות אחת ע"ש נוטריקון - שעשה סימן נקודה עליה לומר שלהבין בה תיבה שלימה כתבה".

וברש"י לא נתפרש בבירור האם בשבת כתב גם את האות וגם את הנקודה על גבה, ורק בכה"ג ריב"ב מחייב, או שמה האות היתה כתובה ורק הוסיף את הנקודה, ורק בכה"ג חכמים פוטריין, שאינו אלא כותב תו בודד.

וז"ל הרמב"ם פ"א הי"ג: "הכותב אות אחת אעפ"י שקורין ממנה תיבה שלימה פטור. כיצד, כגון שכתב מ והכל קורין אותה מעשר, או שכתבה במקום מנין שהרי היא כמו שכתב ארבעים, ה"ז פטור". הרמב"ם לא ציין שנקד על גבה או עשה סימן כלשהו שהאות היא "ראש תיבה".

ברם ברמב"ם מהדורת פרנקל הדפיס "מ" ונקודה על גבה, דהיינו שעשה 2 תוים בשבת ובכ"ז פטור, דאין אלו שתי אותיות. וגירסתו זו מבוססת על פירוש המשניות להרמב"ם וז"ל: "נוטריקון הוא שיכתוב אות אחת מראש המלה ויובן מאותה אות כל המלה כמו שיכתוב ק' וינקוד עליה ויהיה רמז על קרבן... **ריב"ב אמר כיון שהכל מבינים מאותה אות המלה כולה כאילו כתב אותיות הרבה והלכה כחכמים**".

הוי אומר: שפתי הרמב"ם בפיהמ"ש ברור מללו דכתב 2 תוים ואעפ"כ חכמים פוטריין, וגם ריב"ב אין טעמו משום שהם 2 תוים, האות והנקודה שע"ג, אלא משום "שהכל מבינים מאותה אות המלה כולה כאילו כתב אותיות הרבה".

נמצאנו למדים דאם אדם כותב בשבת "ראש תיבה" ומסמנה בתור שכזו (כגון ר' לציון "רב" או ג' לציון "שלשה") דפטור מדאורייתא כדעת חכמים, וא"כ בנד"ד אין בית מיוחד לדאורייתא מצד כתיבת קוד שהוא ראש תיבה.

ובעמדי בזאת אעיר על דברי התוס' בדף ק"ג ע"ב בהאי ענינא דנחלקו תנאים בגמ' אם חייבים על שתי אותיות זהות שאין להן משמעות כגון "אא" "דר"ש סבר כיון דאיתיה בגלטורי בעלמא חייב". ובתוס' שם ד"ה בגלטורי "פירוש א"א שכותבין בקמיע וכן פירש ר"ח. ויש מפרשים א"א היינו אמן אמן שכותבין בקמיעין. וליתא דהיינו נוטריקון וחייב אפילו באחד, **ורבנן דפטרי במתני' פטרי אפי' בב' וג'.**

ולא זכיתי מעודי להבין מלים אלו "ורבנן במתני' פטרי אפי' בב' וג'", דהיינו חכמים דפליגי אריב"ב ופטרי נוטריקון פטור אפי' בשתיים או בשלש אותיות נוטריקון, ואפי' מאותיות שונות כגון ב"ג, אתמהא! וכי יעלה על הדעת שהכותב שתי אותיות סתם חייב - כגון - "רח" - והכותב אותן שתי אותיות בתור נוטריקון - כגון ר"ח - (ראש חדש) פטור?

והרי במשנה נאמר "הכותב **אות אחת** נוטריקון"? ודוחק לענ"ד לומר דהיינו לרבותא לריב"ב דמחייב אפי' באות אחת, ואה"נ דלרבנן פטור אפי' באותיות רבות.

ואם קבלה היא נקבל ואפשר להטעים בסברא דעיקר 2 האותיות תלויות בצירוף למלה (אפי' שאין לה משמעות, או כחלק ממלה גדולה יותר) אך 2 אותיות כראשי תיבות אינן מצטרפות מבחינת כתב, אלא כל אות בנפרד משמשת "ראש תיבה", ודוק. וצ"ע.

ומצאתי בפיהמ"ש לרמב"ם על המשנה בדף ק"ג ע"א "הכותב שתי אותיות... בין משם אחד בין משתי שמות **בין משתי סימניות** בכל לשון חייב... שכך כותבין על קרשי המשכן לידע איזה בן זוגו". ובפיהמ"ש: "סימניות הוא לשון רבים של סימן **והם סימנים כמו שכותבין בני ארם א' שירה על אחד וב' שירה על שנים** ... קרשי המשכן היו כ' מצד צפון וכ' מצד דרום... והיו כותבין על הקרש הראשון א' ועל הקרש השני ב' וכך היו עושין עד הקרש האחרון שהיו כותבין עליו כ', **וכיון שכן היא מי שכתב בקרש אחד ו"א והם שתי אותיות וככה עד הי"ט חייב משום רושם**".

הוי אומר: הרמב"ם פירש ד"שתי סימניות" במשנה הם הם "ראשי תיבות" דהיינו מספרים בנוסח י"א י"ב י"ג וכד', וזו בדיוק היתה המלאכה במשכן, והחיוב על הקרשים מס' 11 עד 19 המסומנים כל אחד בשתי אותיות (ולא על כתיבת א' בקרש אחד וב' בקרש שני, דכנראה ס"ל דאין להם צירוף, ועיין להלן בפרק "והן נהגין זה עם זה").

דברים אלו מנוגדים במפורש למש"כ לעיל בשם התוס' דחכמים "פטרי נוטריקון אפי' בב' וג'", וצ"ע.

מ"מ לדידן כל עוד שהכתיבה היא באות אחת, אפי' אם היא מסומנת בתג עליון כראש תיבה, לית בן בה ופטור מדאורייתא לכו"ע, כנלע"ד.

ו. "והן נהגין זה עם זה"

1. "נהגין" אין פירושו משמעות

עד כה דנו בכתיבת אות אחת בלבד, לאיסור דאורייתא. ברם בנדון הצעתנו סו"ס האדם יכתוב אותיות אחדות, המפוזרות ע"ג הטבלה. יש לעיין, איפוא, האם יש לדנו ככותב ב' אותיות ויותר בשבת, שהרי אין צירוף לאותיות וכל אחת בפנ"ע ואין לה כל זיקה לאחרות.

וזאת למודעי כי האחרונים דנו בכותב שתי אותיות שונות זו מזו שאין משמעות לצירוף, דהנה בשתי אותיות זהות קי"ל דצריכים משמעות דאל"ה הוי ככותב אות אחת (ראה בסוגיין ק"ג ע"ב) והכי משמע בלשון הרמב"ם פ"א ה"י: **"הכותב אות כפולה פעמיים, והוא שם אחד"**, כמו דד תת גג רר שש סס חח חייב" ודייק במנ"ח (מוסד השבת, מלאכת הכותב) דבשתי אותיות שונות א"צ "משם אחד" וחייב אפי' בלי משמעות. וכך הבין האבנ"ז (או"ח קצט אות ב') בדעת הרמב"ם וכתב דכך היא גם דעת המאירי. וכ"פ במשנ"ב שם סקב"ב אות ה'.

והנה אעפ"י שא"צ משמעות לצירוף האותיות מ"מ בעינן שיהיו **"נהגין זה עם זה"** וצריך לברר מהותו של מושג זה. וכך שנינו במשנה (קד ע"ב): **"הכותב ב' אותיות בהעלם אחד חייב"**. כתב ... על שני כתלי זויות ועל שני לווחי פנקס והן נהגין זה עם זה חייב ... אחת בארץ ואחת בקורה, כתב על ב' כתלי הבית ועל שני דפי פנקס **ואין נהגין זה עם זה פטור**".

2. מחלוקת רש"י ורמב"ם בקריבת אותיות

רש"י פירש "שני כתלי זויות - **סמוכות זו לזו** במקצוע. על שני לווחי פנקס ... על שני **שפתי** הלווחין סמוכים זה לזה. על ב' כתלי הבית - שאינו במקצוע, על שני דפי פנקס **שעשוי עמודים כמגילה וכתב אות בעמוד זה ואות בעמוד זה** ואינו יכול לקרוב אלא אם כן יחתוך הפסק שביניהן ..."

לרש"י הפירוש "נהגין זה עם זה" - היינו סמוכים ממש כדרך צירוף אותיות למלה ולקריאה. לפירושו אה"נ דב' כתלי הבית לאו דוקא, וכ"כ בתפא"י מ"ה אות נ"ה "על שני כתלי הבית - **וה"ה כותל אחד ורחוקים זה מזה**". והרי גם דפי פנקס דפטור פירש"י "שעשוי עמודים כמגילה" והיינו מרוחקים זה מזה באותה מגילה. וראה ברש"י שפירש כן את המשך דברי רש"י במתניתין, ולהלן בגמ' שם "א"ר אמי כתב אות אחת בטבריה ואחת בצפורי חייב, כתיבה היא אלא שמחוסר קריבה. והתנן על שני כתלי הבית ואין נהגין זע"ז פטור? התם מחוסר מעשה דקריבה". גם שם פירש"י דכתב על שפתי שני לווחות שונים והיינו בדרך שניתן לקרוב ולצרף לרצף קריאה רהוטה.

מאידך הרמב"ם פסק (פ"א ה"ב) **"לקח גויל וכתב אות אחת במדינה זו והלך באותו יום וכתב אות אחת במדינה אחרת במגילה אחרת חייב שבזמן שמקריבין הן נהגין זה עם זה"**.

והעיר המ"מ "אפי' כל האותיות הן באמצע המגילות אתה יכול לקרוב בלא קציצה **שהרי הגויל וכיו"ב דבר הנכרך** ואתה יכול לקרב האותיות שיהיו נהגות". לכן לא ס"ל לרמב"ם דדוקא בקצה המגילות או בשפת הנייר, שכן אפשר לקרוב ע"י קיפול.

וראה **ברשב"א** לענין טבריה וצפורי דס"ל דמיירי בכותב האותיות **במגילה אחת**. ובשיירי קרבן על הירושלמי הקשה דא"כ פשיטא? "וי"ל דקמ"ל אע"ג שהפסיק ביניהם אפי' הכי חייב" והטעם כנ"ל בדעת הרמב"ם בשל האפשרות לקפל המגילה וכך לקרוב לכדי קריאה.

3. אותיות "מכוונות ותואמות"

וצ"ל לשיטת הרמב"ם דשני דפי פנקס דאיתה במתני' דאין נהגין זע"ז ופטור היינו בפנקס קשיח שאינו ניתן לקיפול, או שמא יש לפרש דהיינו בדפים נפרדים המכורכים כספר וא"א לקרוב בדרך של קיפול. ולכאורה כמעט תמיד אפשר לצרף האותיות ע"י קימוט הדפים וקיפולם ועיקומן עד שהאותיות יצטרפו? ועכצ"ל דאין זה קרוי "נהגין

זה עם זה" ודוקא בשתי מגילות או אפי' בדף אחד כאשר האותיות מכוונות בערך בשורה אחת מיקרי נהגין זע"ז ע"י קיפול ולא בדרך של עקמומיות וקימוטים.

ומצאתי בפיהמ"ש שכתב כן להדיא : "נהגין - נקראין כל שתהיה האות כנגד האות השניה" ולענ"ד שפתיו ברור מללו כמ"ש דבעינן יכולת צירוף כדרך הקוראין ושיכתבו זו כנגד זו.

נלע"ד, איפוא, דגם לרמב"ם הכותב ב' אותיות בעמוד אחד, כשאות אחת למעלה והשניה מרוחקת למטה ובשורה אחרת שאיננה מכוונת כנגדה - דבכה"ג אין כאן צירוף ואין נהגין זע"ז.

המשנ"ב ש"מ סקכ"ב אות ו', מביא רק את שיטת רש"י, דבעינן כתיבת האות בקצה הדף ע"מ שנוכל לצרף ללא קיפול, ורק בשער הציון ציין דלרמב"ם גם באמצע הדף ניתן לצרף.

ומצאתי בביה"ל ש"מ באמצע ד"ה במשקין שכתב "בעינן נהגין זה עם זה יש להסתפק אם כתב אות אחת ואח"כ כתב אות אחרת למעלה על גבה אם זה מיקרי שתי אותיות אחרי דאין נהגין זה עם זה. ואין להביא ראיה מדאמר במתנייתין אחת בארץ ואחת בקורה פטור ותיפוק לה דלא הו' סמוכין זל"ז כ"א זה למעלה מזה, י"ל דנקט בלשון לא זו אף זו. ועיין בירושלמי שפירשו המפרשים דהוא בכלל כתב ע"ג כתב, ור"ל שאות אחת כתב למעלה ע"ג אות אחרת ופטור משום דאין נהגין זה עם זה".

והנה בביה"ל לא חילק בנקודה זו בין שיטת רש"י לרמב"ם ומשמע לענ"ד דגם לרמב"ם יחשב דאין נהגין זה עם זה ולא נקפל את הדף ונעקמו כד שהאותיות יהיו זו בצד זו.

ובעמדנו בהאי ענינא דנהגין זה עם זה מוצא אני לנכון להביא כאן את דברי הרשב"א בשם רב האי גאון לענין אות בטבריה ואות בצפורי וז"ל : "טבריה וצפורי סמוכות זו לזו והיה שער של זו מסויד בסיד עד קצה העיר וכן שער של זו מסויד בסיד עד קצה העיר, ואם תכתוב אות גדולה כאשר יכתוב על השערים אות גדולה כמוה עד קצה זו לזו (?) אעפ"י שאינן קרובות זו לזו הרי הוואה את זו ומהלך עד שוואה את זו יודע כי תוואמות הן ומכוונות זו לזו, והיינו דאמרין כתיבה היא אלא שמחוסרת קריבה", ועי"ש שפירש כן בירושלמי.

וכוונתו שכותב אות גדולה על חומת טבריה ואות שניה על חומת צפורי והצופה בהן מרחוק קוראן יחדו "כי תוואמות הן ומכוונות זו לזו". והיינו דבעינן צירוף של קריאה כדרך הקוראים, ע"י תואם האותיות וכוונן זו לזו.

עוד מצאתי בענין "נהגין זה עם זה" בביה"ל סוף סי' ש"ו דהביא בשם הירושלמי "בכל לשון - אפי' אלף אלפא בית ביתא". ופירש כך : "דמתחילה היה כתוב אלף בית והוסיף א' בכל תיבה ונעשה אלפא ביתא והו"א דזה גרע דלא אהני כלום קמ"ל דחייב דכתיבה היא בכל לשון, ולפי לשון יוני אלף לאו תיבה עד שהשלימו בזה האות האחרון וכן בבית. ואף דבעינן שיהו שתי האותיות נהגין ונקרין זה עם זה ס"ל לירושמי דגם זה הוא בכלל, אחרי ששתי התיבות סמוכות".

ומשמע דנהגין זה עם זה מחמת סמיכות המלים ולא בגלל האפשרות לקפל את הנייר ולהביא את שתי האותיות לקירבה פיסית.

מ"מ להלכה נראה דנקטו הפוסקים כרש"י, ולכן אם כותבים את האותיות הנפרדות במפוזר על פני גליון אחד, או בגליונות אחדים שלא בקצוות הדף - לית לן בה

מדאורייתא. ואפי' לשיטת הרמב"ם דיכולין לקרבן ע"י קיפול הדפין דומני שהדברים אמורים רק בדפים שונים או בדף אחד כאשר האותיות מכוונות ותואמות בשורה אחת או קרוב לכך, ולא במפוזר על פני הגליון, וצ"ע.

ז. תוים ומספרים שאינם אותיות

1. חיוב תוים מצד רושם

שנינו במשנה (ק"ג ע"א) "הכותב שתי אותיות ... בין משתי סמניות חייב". ופירש"י "משתי סימניות - אחת בדיו ואחת בסיקרא", וכוונתו לסממנין.

הרמב"ם בפי'המ"ש "סמניות הם סימנים כמו שכותבין בני אדם א' שורה על אחד וב' שורה על שנים"

המ"מ (שבת פ"א ה"י) הביא בשם רבינו האי גאון "שני סמניות שאינן אותיות ידועות בכתב שהן נקראות סימנין בעלמא כגון נונין הפוכים דכתיבי גבי ויהי בנסוע הארון".

בתו"ט פ"ב משבת משנה ג' הקשה על פי'המ"ש והרע"ב דשתי סימניות היינו "א' לסימן אחד וב' לסימן שנים" "וא"ת והא מרישא שמעת זה הכותב ב' אותיות משני שמות ... ועו"ל שלא נתכוונו לא' וב' ממש אלא בדוגמא נקטינהו ומשנתנו בשאר רישומין וסימניות קאמרה וכגון הסימנים שרגילים לעשות בהם המספר ומאנשי הודו העתיקים".

מצינו, איפוא, לפירושים אלו חיוב מדאורייתא גם על שני סימנים ותוים מוסכמים שאינם אותיות בדוקא, ובכללם גם מספרים ו"נונין הפוכים" שלענ"ד הריהם כסוגריים וכיו"ב. והנה במשנה (ק"ג ע"א) שנינו "אמר רבי יוסי לא חייבו שתי אותיות אלא משום רושם שכך כותבין על קרשי המשכן לידע איזה בן זוגו". ניתן היה לפרש בפשטות שעל קרשי המשכן כתבו אותיות, וכן הוא בפי'המ"ש להרמב"ם, וכפי שהובא לעיל.

מאידך רש"י במשנה פירש "דאפי' לא כתב אלא רשם שני רשימות בעלמא לסימן חייב" וראה בתפארת ישראל "דר"ל אפי' רושם וסימן שלא הסכימו עליו שום אומה אלא שבדה אותן מעצמו אפי' חייב".

לכאורה בהא נחלקו ת"ק ורבי יוסי - לפירש"י - והלכה כת"ק דפטור. אך הראשונים והאחרונים פירשו דת"ק לא פליג על רבי יוסי אלא בהא דהרושם יהיה תולדה ולא אב. וכ"כ במ"מ (פ"א ה' ז') על הרמב"ם שפסק "רושם תולדת כותב הוא".

וז"ל המאירי "א"ר' יוסי לא חייבו חכמים בכתובה אלא משום רושם וחולק עם ת"ק שלדעת ת"ק אם עשה רישומין שאינן אותיות פטור" ומשמע דאין איסור תורה אך להלן שם כתב "הילכך כל שעושה שני רישומין או שתי סריטות וצריכות לו לרישום חייב, וכן הלכה אלא לא שהן אבות אלא תולדות כותב".

2. רושם תוים שאינם מצטרפים

והנה נלענ"ד דאפי' אם באותיות חייב בדאורייתא גם באות אחת, או בשתי אותיות כאשר ניתן לצרפן בדרך של קריבה וכיו"ב, מ"מ בתוים (ומספרים?) העיקר הוא הצירוף והמשמעות המשותפת בדרך שהיו רושמים על קרשי המשכן "לידע איזה בן זוגו".

מצינו בשו"ע ש"מ ס"ה: "מותר לרשום בצפורן על הספר כמו שרושמים לסימן שאין זה דבר המתקיים", ובט"ז סק"ד: "הוי רושם אחד ואינו מתקיים וכיון שתרתו לטיבותא הותר. אלא דקשה, דא"כ הו"ל להשמיענו דדוקא רושם אחד מותר אבל שנים

אסור ? ע"כ נראה דדוקא דומיא דמשכן שהיו רושמין שני רישומים להיכר שלא יתחלפו הקרשים ונמצא דלסימן אחר היו עושין ב' רושמין ... משא"כ ברושם על הסמר בב' מקומות הוי כל אחד סימן לדבר מיוחד ע"כ מותר אפי' מדרבנן (-דאינו מתקיים), ופשוט דהרשימה היא אסורה אם רושם אותיות".

ובמשנ"ב ש"מ סקכ"ד : 'דוקא רשימה כעין קו בעלמא לזכרון משום דלא חשיב כתב כלל בלא"ה אבל לעשות כמין אות ודאי אסור אפי' באות אחת".

משמע להדיא דשאני לן בין תו אחד לאות אחת, ובשריטה אחת הוי רק מדרבנן. ואפי' אם שרט שתי שריטות בודדות לסימן, זו בפנ"ע וזו בפנ"ע, אינן מצטרפות כדרך שמצרפין אותיות ע"י קריבה או קיפול הנייר. ולענ"ד הטעם הוא משום שבתוים ורישומין הצירוף הוא מהות החיוב.

נקודה זו שבתוים ורישומין בעינן צירוף משמעותי עולה לדעתי מספיקו של המאירי בפירושו למשנה ק"ג ע"א וז"ל : "ויראה לפסוק שאם סרט שריטה אחת על שני נסרים או שתי שריטות על נסר אחת חייב אלא שיש בה חולקים". ולכאורה מהו הספק, הרי סו"ס שרט שני תוים והרי זה כשתי אותיות דחייב?

ונ"ל דהשאלה היא היש כאן משמעות של צירוף 2 תוים כך שהמשמעות נוצרת כתוצאה מצירוף זה, וכעין מילה המורכבת מאותיות. בנסרים הצירוף הוא בתוים משלימים "לידע איזה בן זוגו" ולפיכך בשריטה אחת על שני נסרים או שתי שריטות על נסר אחד יש לפקפק האם יש משמעות לצירוף.

ואמנם המאירי מביא דעה דחייב, אך לענ"ד מדובר כשהתוים מצינים למשל את המספר 2, או כל ציון אחר הקשור ל-2 התוים, ולא כשריטה אחת כאן ושניה שם ללא כל קשר ביניהם, וצ"ב.

3. בונה לצירוף התוים

נ"ל לקשר להערה זו - שבתוים בעינן צירוף משמעותי ביניהם - את דברי האבנ"ז או"ח ר' שפירש ד"בכל לשון" ששנינו במשנה דחייב היינו אפי' באותיות שלנו - בעברית - אם יש משמעות למלים בשפה כלשהי. והקשה : "א"כ למה פטור שתי אותיות שאינם תיבה (-באותיות זהות) שמא בשאר לשון הוא תיבה ? ... ואף שלא נתכון לתיבה זו הלא בכותב שם משמעון גם כן לא נתכון לתיבת שם ? ... ונראה דכי היכי דבמגילה אינו יוצא בשאר לשון אלא א"כ מכיר וכן כתבו הפוסקים בברכת המזון (-משא"כ בלשה"ק שיוצא גם כשאינו מבין, ה"נ שם משמעון חשיבא תיבה אף שלא מתכון). ולפי"ז יצא לנו דין חדש דדין כותב שם משמעון אינו בשאר לשון כיון דאינו מתכון למה ששני אותיות הם תיבה".

חידושו הוא דדוקא בלשה"ק חייב בשתי אותיות כשלא התכון אליהן משא"כ בשפה זרה שאינו מכיר בה צירוף משמעותי לאותיות אלו.

ולפי דרכו זו נלענ"ד להוסיף על דבריו ולטעון דבשפה זרה אם כתב אותיות שאינן מצטרפות למלה - כגון AB - דיפטר, אפי' כשאין האותיות זהות.

אם כנים אנו כ"ש דשני תוים בעינן צירוף משמעותי ביניהן ואם לאו אינו כלום מה"ת, דתוים וקודים לא עדיפי משפה זרה.

ועולה על דעתי דה"ה 2 ספרות, אס לא כיון לצירוף המשמעותי ביניהם, אלא כתב 2 ולאחר מכן 3 ולא התכון למספר 23 או 32 - דיפטר מה"ת ולא דמיא לשתי אותיות

שיכול לצרפן ע"י קריבה, שכן דין זה אמור בלשה"ק ובצירוף אותיות למילה ולא בקודים, בתוים ואף לא בספרות, והנלענ"ד כתבתי.

ברם מצאתי בפחד יצחק ערך כתב שנשאל "לדברי הרמב"ם הסובר שהכותב שתי אותיות בשבת צריך שיהיה להם איזה פתרון וענין כגון ת"ת ר"ר וכן צריך שיהיו סמוכים זו לזו אילו מלמד אחד כתב לתלמידיו ABCD שאין להם ענין ואילו בצורות הלמודיות כתב לסימן אפי' אינם סמוכות כגון B-C מה דינו? וזו היתה תשובתי: ... דהמלמד שכתב לתלמידיו ABCD אפי' לא היה לאותיות ההן משמעות וענין היה חייב דלא בעינן לרמב"ם ענין אלא בדומות או בנתכון לכתוב שם גדול וכתב שם קטן. ועוד דעל כתיבת AB לבדנה נראה דחייב אליבא דכו"ע כיון שיש ל-AB משמעות כנודע במקום מן או מאת, אבל בצורות הלימודיות פשיטא ופשיטא לי דחייב ... דומיא דאותיות הנכתבות בקרשי המשכן דבקריבתן היו נהגין זה עם זה".

ועדין מהרהר אנכי דדוקא באותיות יתכן דחייב אפי' בלא משמעות ואפי' בלועזית משא"כ בתוים ושריטות, ואולי אפי' ספרות שאינם אלא "קודים" - י"ל דבעינן צירוף מכוון ע"מ להתחייב מה"ת.

ח. סימון ע"י נקבים

הב"י בסי' שכ"ג בסוף ד"ה ומ"ש הר"ן מביא בשם הרא"ש בתשובה כלל כב' וז"ל: "שנוהגים במקומך שמודדין יין בשבת וכותבין מע"ש פלוני הניח כך וכך מעות ופלוני כך וכך ולמחר כשמודדין היין **לוקח בעל היין מחט ועושה נקבים כמנין המדות שמוליד**, - דע כי מנהג רע הוא וראוי לבטלו. ושתים רעות הם עושיין: חדא - המדידה, כדתנן אומר אדם לחברו מלא לי כלי זה אבל לא במדה, ומפרש בגמ': לא בכלי המיוחד למדה. ועוד דאסור להסתכן באותו כתב שכתוב בו סכום המעות, כדתנן מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו אבל לא מן הכתב, ומפרש בגמ': מ"ט? רב ביבי אמר שמא ימחוק, אביי אמר שמא יקרא בשטרי הדיוטות".

מצנינו, איפוא, שהיתה נהוגה שיטת סימון ע"י נקבים, שהם בעצם מין "קודים" המרמזים ומציינים מידע מסויים לפי מיקום הנקב (-איש פלוני), והיו מספר נקבים, לפי כמות היין ואעפ"י כל הדיון מצד מדידה ואיסור קריאה בשטרי הדיוטות **ולא חייש לה מצד כתיבה או רישום וסימון כשריטות קרשי המשכן, ותימה הוא?**

הדרישה שם העיר על תשובת הרא"ש "וצ"ע למה לא כתב שעשיית הנקבים ג"כ הוא איסור? ואפשר דבנקב כי האי שאין בו ממש ויש בו משום עונג שבת והפסד ממון לא הקפידו לאוסרו. וגדולה מזו התירו לפתוח מגופת חבית ולשבר הדלתות ליקח מהן האוכל וכמ"ש לעיל בסי' שי"ד".

ונלע"ד שגם הדרישה לא העיר מצד הרישום והכתיבה שבדבר אלא מצד עשיית נקב, מצד קורע או סותר וכיו"ב ולא חייש לרישום שבדבר. ותימה הוא?

והנה המג"א שכ"ג סק"ה הביא תשובת הרא"ש הזו ומוסיף דמהאי טעמא "אסור ג"כ לכתוב בפתקאות סכום מעות וכשלוך היין מניח הפתק במקום ששם האיש כתוב, דאסור לקרות בפתקאות האלו, דהוי שטרי הדיוטות, ולכן נהגו ליקח גרעין לסימן או שאר דבר. וגבאי צדקה אפשר דמותרין בפתקאות ומ"מ טוב להחמיר היכא דאפשר בגרעין, וכן נהגו הקדמונים. ומשמע דאם כתב שם האיש לבדו (-ללא כמות היין) מותר לקרות ולעשות נקבים דלא מיקרי שטרי הדיוטות אלא שטר שכתוב בו איזהו עסק. ומ"מ צ"ע על הרא"ש דהרי משמע בפרק הבונה דאפי' רשימה בעלמא אסור לעשות

לסימן, וכ"כ הרמב"ם ספ"א הרושם רשמים בכותל חייב, וא"כ כ"ש דאסור לעשות נקב לסימן".

אכן, המג"א מקשה מצד רושם אך סו"ס הרא"ש לא מעלה חשש דכתיבה בעשית נקבים אלו. וראה במשנ"ב שכ"ג סק"כ שהביא תשובת הרא"ש לאסור מצד שטרי הדיוטות והוסיף **"גם עשיית הנקבים ג"כ אין נכון לכתחילה"** וברור שלשון זו אין פירושה איסור תורה, ואדרבה - משמע שאין אפי' איסור דרבנן אלא דמ"מ "לא נכון" לעשות כן לכתחילה. ובשעה"צ הפנה "עיינן במ"ש בסי' ש"מ בבה"ל בס"ה **דאף לדעת הרמב"ם פטור על רשימה בעלמא**", ונקב הריהו רשימה בעלמא למרות שמתקיים(!).

סוף דבר : דומני כי מדיון זה ניכר שבתנאי צבא היה מקום לסמן מידע ע"י נקבים בטבלאות מוכנות מראש. הנקבים או השריטות יסמנו את הנתון הנכון שרוצים לציין, ואפי' אם יעשה כמה וכמה נקבים לסימונים שונים, או אפי' לסמן מדה כמותית או ערך מספרי לית לן בה לאיסור דאורייתא.

וכנראה שהטעם הוא שאין לעשיית נקב אופי של כתיבה או רישום ובכך שונה היא מקודים בעלמא ואפי' משריטות וחריצים, שכן כתיבת חריתה מקובלת ככתיבה אך נקבים מציינים הפנייה לנתון מסוים ותו לא. כנלע"ד ודוק.

ט. סיכום

1. מועלית בזאת הצעה לתנאי צבא וכיו"ב לארגן טבלאות מובנות בע"ש עם נתוני זמן ומקום או רישום אירועים שונים ובשבת האדם רק מסמן או מציין את הנתון הנכון שלא בדרך כתיבה-של-ממש.
2. הכוונה לצאת מידי איסור תורה של כתיבה בשבת, ובנושאים חיוניים כצבא, וכן רפואה וכד', יש מקום להקל לפי הנסיבות.
3. הסימון הנוח ביותר הוא באמצעות אות אחת שתציין את האירוע עפ"י קוד מקובל, ובדרך כלל האות הראשונה מן המילה או המשפט המדווח.
4. ראשונים ואחרונים נחלקו היש איסור תורה בכתיבת אות אחת והמקיל יש לו על מה שיסמוך.
5. אם בכתיבת אות אחת אין איסור תורה - אין להחמיר בנדוננו בשל היות האות "ראש תיבה" ונוטריקון.
6. אם האדם סימן בשבת כמה וכמה אותיות, לציון אירועים שונים, ואין צירוף בין האותיות - לדעת רש"י פטור מה"ת ד"אין נהגין זה עם זה" אלא אם האותיות בקצוות הגליונות ממש וניתן לקרבן ולקראן כאחת.
7. גם לדעת הרמב"ם המחמיר בגליונות נפרדים משום שניתן לקפלם ולקרב האותיות, נ"ל דבגליון אחד פטור מה"ת אם אין האותיות מכוונות ותואמות זו כנגד זו.
8. ומ"מ להלכה נקטו הפוסקים כרש"י.
9. ללא ספק, עדיף לסמן בתוים ובקודים גרפיים שונים במקום אותיות, ולענ"ד ספרות הריהן כקודים.
10. בתוים שחיובם מצד רושם נלע"ד דלכו"ע אין חיוב תורה על תו אחד, ואף בשנים החיוב דוקא אם הם מצטרפים ומהוים משמעות בצירופם, ולא סימון כאן ושם, וכל כיו"ב.

6. מצינו בתשובת הרא"ש, ובפוסקים שדנו בדבריו שנהגו לסמן בשבת ע"י נקבים מי לקח כמות יין וכמה.
- גם המערערים על המנהג לא אסרו מצד כתיבה ובודאי לא דאורייתא, וכנראה שאין לנקבים אופי של כתיבה. נראה, איפוא, ששיטת סימון ע"י נקבים עדיפה.
7. כמובן שכל הנ"ל אמור אך ורק בנסיבות חיוניות כרישומים בצבא הקשורים למבצעים או נתונים רפואיים חשובים וכל כיו"ב, ולא - חלילה - לרישומים בעלמא.

